

MANAGEMENT ESSAY 15

OPNIEUW EEN EEUW STILSTAND

Tenzij de elites in eigen land investeren

Marcel Metze

De culturele, economische, en wetenschappelijke elite heeft besloten dat in Nederland voorlopig weinig eer valt te behalen. Zo was het ook aan het eind van de Gouden Eeuw. Toen volgde meer dan een eeuw van stagnatie en teruggang. Veel tekenen wijzen erop dat wij opnieuw aan de vooravond van een lange, futloze periode staan

Ik beken: de afgelopen jaren – sinds 2003, denk ik – lees ik de Nederlandse kranten nog maar oppervlakkig. De weekbladen heb ik goeddeels terzijde gelegd. Aan het ontbijt snel ik de koppen van het *Financieele Dagblad*, deels op het beeldscherm deels op papier, in het weekend werp ik een blik in *NRC Handelsblad*, en heel soms in *De Groene Amsterdammer*. Stukken die mij boeien vind ik vooral in *The New Yorker*, *The Economist*, *Le Monde* of het Britse maandblad *Prospect Magazine*. Ook mijn professionele (journalistieke) belangstelling voor Nederland is tanend. Ik werk op dit moment aan een boek over Rijkswaterstaat – een Hollandser onderwerp is nauwelijks denkbaar, zou je zeggen, tenzij je weet dat deze organisatie zich thans opnieuw modelleert, en wel naar voorbeeld van de Britse *Highways Agency*, waarin niet ingenieurs maar de overgewaardeerde mensensoort der ‘managers’ de hoofdrol spelen. Begin volgend jaar publiceer ik een langverwachte biografie van het olie- en gasconcern Royal Dutch Shell, tot voor kort Brits/Nederlands maar sinds 2005 formeel een Britse vennootschap. Daarna zal ik mij storten op een onderzoek naar het Amerikaanse adviesbureau McKinsey & Co. Alles wijst erop: ik glijd, zowel persoonlijk als beroepsmatig, weg van dit land. Ik weet niet goed meer wat het voorstelt, en als u mij vraagt met welke aspecten ervan ik mij graag verbonden wil weten, zal het mij gemakkelijker vallen het tegengestelde lijstje te maken. Ik ben zeker, en hoor het om mij heen, dat deze desoriëntatie niet alleen mij treft maar ook anderen. Soms denk ik dat zij misschien een noodzakelijke tussenfase is, die ruimte zal scheppen voor een nieuwe, Europese identificatie, die stukje bij beetje naderbij lijkt te komen. Op andere momenten – vooral als ik in de ochtend vanuit mijn slaapkamervenster uitkijk over de grondig verzwaarde dijk, het weidse rivierenlandschap, de traag voorbijrijvende wolken en de voortspoevende containerschepen - ervaar ik slechts een gevoel van verlies en leegte, en vraag ik mij af: waar lijdt mijn aloude vaderland toch aan?

Een aanval van drie kanten

Het zal niet iedereen zijn opgevallen, maar na de millenniumwisseling is Nederlands externe vermogen in hoog tempo positief geworden. Onze bezittingen in het buitenland zijn nu meer waard dan die van buitenlanders hier. Vooral de waarde van onze externe

investeringen schoot omhoog, van elfhonderd naar achttienhonderd miljard euro, wat ruim vierhonderd miljard meer is dan de waarde van de buitenlandse investeringen in Nederland. Alles bijeengeteld – naast deelnemingen en aandelen ook obligaties, leningen, valuta en buitenlandse bankrekeningen (voor zover bekend, natuurlijk) – vertoonde de vermogensbalans eind derde kwartaal 2007 een plus van rond twintig miljard euro.¹ Het is een miniem plusje, toegegeven, maar volgens de Nederlandse Bank lijkt toch sprake van een structurele verandering.² De situatie doet denken aan medio jaren tachtig, toen het Nederlandse bedrijfsleven zijn geld liever stak in buitenlandse acquisities dan in uitbreiding van de activiteiten in eigen land. Ook een meer fundamentele associatie is denkbaar. U herinnert zich misschien hoe toenmalig minister-president Ruud Lubbers klaagde over een 'jansaliegeest', in een verre verwijzing naar de schrijver Potgieter, die zijn creatie 'Jan Salie' (in het boek 'Jan, Jannetje en hun jongste kind') tot symbool maakte van de lange, futloze achttiende eeuw. De dynamiek van de jaren 1994-2000 leek Lubbers ongelijk te geven. Maar sinds 2001-2002 ligt de vraag er opnieuw: verandert Nederland in een natie van passieve renteniers, zoals na de Gouden Eeuw?

De twee erkende manieren om zo'n speculatieve vraag te benaderen zijn die van het sporenonderzoek en van de historische vergelijking. Ik begin met de laatste methode, de wichelarij komt later.

Volgens historici begon de achttiende-eeuwse neergang drie decennia voor het einde daarvan, en wel in 1672-1674. Dramatische jaren. De Republiek der Verenigde Nederlanden, economisch gezien in een Gouden Eeuw, klein van formaat maar niettemin een wereldmacht, werd van drie kanten aangevallen, in het zuiden door de Fransen, in het oosten door de Duitsers (de staten Münster en Keulen) en in het westen door een Frans/Britse zeemacht. De Zeven Provinciën moesten alle zeilen bij zetten om hun soevereiniteit te behouden. In het rampjaar 1672, toen de drievoudige aanval inzette, trokken de Staten-Generaal de slecht voorbereide en versnipperde Nederlandse landleiders (zeven stuks, evenveel als er provinciën waren) terug achter de fameuze Waterlinie. De daaropvolgende maanden van verwarring liepen uit op een politieke moord (die op de machtige 'raadpensionaris' Johan de Witt en zijn broer) en op een terugkeer van het Huis van Oranje aan de militaire leiding en in het landsbestuur – na een 'stadhouderloos' tijdperk van twee decennia.

De Republiek hield stand, dankzij haar superieure marine (onder admiraal Michiel de Ruyter), en dankzij de piepjonge maar doortastende Willem III van Oranje, wiens eerste veldtocht een sof was, maar die zich daarna overtuigend revancheerde. In 1674 was de oorlog voorbij, althans die met de Britten. In de jaren daarna zette Willem zijn politieke zegetocht voort. In Nederland was hij 'stadhouder', een door de Staten-Generaal benoemd staatshoofd, onderworpen aan hun gezag. In de ogen der Europese vorsten bleef hij tweederangs, slechts goed voor de aanspreektitel 'excellentie', niet 'hoogheid'. In 1688-1689 wist hij echter zijn claim op de Britse kroon (waar hij via zijn moeder en via zijn echtgenote, de dochter van de Britse koning recht op meende te hebben) te realiseren. Met een stoutmoedige invasie van vijfhonderd schepen, vijfduizend paarden en twintigduizend manschappen joeg hij de zittende koning – katholiek en niet erg geliefd – op de vlucht. Een groot deel van de Britse elite en van het volk schaarde zich achter 'Dutch William' en het daaropvolgende anderhalve decennium was hij zowel koning van Engeland als Stadhouder van de Verenigde Nederlanden. Als hij in 1702 niet was overleden, na een val van zijn paard, had hij misschien zelfs het Spaanse koningschap weten te verschalken.

Een stilstand land

De *communis opinio* onder historici is dat de Republiek der Verenigde Nederlanden na de korte en heftige rampjaren 1672-1674 niet meer dezelfde was. Terwijl Willem III zich op het Europese politieke toneel profileerde, raakte het land in versukkeling. De productie per hoofd van de bevolking viel in enkele decennia tijd een procent of tien terug

en kwam vervolgens de gehele achttiende eeuw niet meer op het oude niveau terug. De industrie verschrompelde. De handelsvloot breidde niet meer uit, en haar relatieve marktaandeel in Europa – medio zeventiende eeuw nog veertig procent (!) – zakte weg naar niet meer dan twaalf procent in 1780. In de Gouden Eeuw was de bevolking sterk gegroeid, vooral in de steden. Nu kwam die groei vrijwel tot staan. Typisch (ambachtelijk) industriële steden als Leiden, Haarlem, Gouda en Delft verloren zelfs tussen dertig en vijftig procent van hun bevolking. Nederland werd in alle opzichten een ‘*stationary state*’, een stilstaand land.³

De redenen voor dit alles zijn in tal van publicaties breed gedocumenteerd. De hoge kosten van de oorlogvoering - na zijn kroning in Engeland was Willem III (en daarmee de Republiek) nog negen jaren verwickeld in een oorlog tegen Frankrijk en bondgenoten – legde een zwaar beslag op de spaaroverschotten en op de economie als geheel. Daar kwam bij: in de Gouden Eeuw was Nederland een rijk land geworden, met hoge lonen, dus moeilijk bestand tegen de concurrentie van opkomende lage lonen landen. Verdere technologische ontwikkeling had soelaas kunnen bieden, maar in de loop van de achttiende eeuw stagneerde ook die. Terwijl Nederland zijn technologische voorsprong verloor en steeds minder octrooien voortbracht, maakte Engeland juist een industriële revolutie door, gebaseerd op de stoommachine en op nieuwe ijzertechnologie. In plaats van in eigen land te investeren zochten Nederlandse kapitaalbezitters hun heil elders, onder meer aan de andere zijde van de *Narrow Sea* (zoals men de Noordzee wel noemde). Zij sloegen bovendien aan het rentenieren. Liever dan risico's te nemen, staken zij hun geld in staatsleningen. In de loop van de achttiende eeuw namen de inkomsten uit rente op buitenlandse leningen toe naar zes à zeven procent van het nationale inkomen – wat thans zou neergekomen op 35 à 40 miljard euro. De omvang van die leningen liep op naar anderhalf keer het nationaal inkomen.⁴

Stadhouder Willem III, zou men kunnen zeggen, toonde zich een ondankbare geliefde. Hij won Nederland voor zich, en verloor vervolgens zijn belangstelling. Na de Vrede van Westminster in 1674 richtte hij zich geheel naar het westen, op Engeland. Volgens de Britse historica Lisa Jardine gold dat ook voor veel van zijn adviseurs, onder wie de diplomaat en dichter Constantijn Huygens, en voor een flink deel van de Nederlandse culture, politieke en economische elite.⁵ Dat is een interessant gegeven. Zoals bekend herhaalt de geschiedenis zich permanent, alleen nooit op dezelfde wijze en alleen in analoge stijl. Het kan dus de moeite waard zijn stil te staan bij de diepere betekenis en de potentiële gevolgen van de Angelsaksische oriëntatie die de afgelopen decennia (wederom) in Nederland zichtbaar is geworden. Maar daarmee loop ik vooruit op mijn plot.

“The best organized empire”

Eerst wil ik nog enkele herinneringen oproepen aan eind negentiende, begin twintigste eeuw. Nederland herstelde zich toen krachtig en vond de weg naar nieuwe bloei, mede door twee lange investeringsgolven (1866-1882 en 1894-1913). De kapitaalexport viel weg, investeerders richtten de blik weer op het eigen land (en natuurlijk op nieuwe *ventures* in de koloniën, zoals Koninklijke Olie). De bevolking groeide, verdubbelde zelfs tussen 1880 en 1910, de steden leefden weer op en werden het toneel van enorme bouwactiviteit.⁶ Deze lange bloeiperiode, die zich na de Eerste Wereldoorlog in de jaren twintig voortzette, ging gepaard met de opkomst van een serie grote entrepreneurs van internationale statuur, bouwers van wereldomspannende industriële multinationals, zoals Henri Deterding van de Koninklijke/Shell Groep, de fabrikanten Van den Bergh & Jurgens (medegrondleggers van Unilever) en de gebroeders Gerard en Anton Philips. Een Amerikaanse biografie uit 1938 noemde Deterding zelfs “*the most powerful man in the world*”, en zijn geboorteland “*the compactest and, relatively, the richest and best organized empire in the world*”, een land dat wederom de afgunst van groter naties wekte.⁷

Wat een tijden! Ik zou ze graag hebben meegemaakt, maar vanuit 2008 bezien lijken ze al bijna net zo lang geleden als de Gouden Eeuw. De krachten die Nederland in beide perioden bezielde – zowel in de zeventiende eeuw als eind negentiende, begin

twintigste eeuw – zijn weer verdwenen. Het gaat dit land niet slecht, maar aan het begin van de eenentwintigste eeuw is het gespeend van elke eierzucht, zelfvertrouwen of grandeur. Op de status van 'kleine grootmacht' kan het geen beroep meer doen, in rijkdom – hoewel nog altijd aanzienlijk - is het links en rechts ingehaald, zakenlieden van het kaliber Deterding zoekt men in het huidige corps van Nederlandse ondernemers en topmanagers tevergeefs.

In een bijdrage die ik vorig jaar aan dit leverde, zag ik niettemin reden Nederland een hart onder de riem te steken. In het buitenland zag men dit land nog altijd als "een richtinggevend baken", schreef ik, "groter in belang dan in formaat, ondernemingslustig, kosmopolitisch". Ik ried Nederland aan zich te herdefiniëren als "autonome stadstaat aan de rand van Europa", als "een zoemende korf van waaruit nieuwsgierige bijen de wereld intrekken, een korf vol melk en honing, waar ondernemende lieden van heinde en verre op afkomen – handelaren maar ook reizigers, vaklieden en kunstenaars, studenten en geleerden. Geen Pays Bas maar een Polis Bas!" Helaas. Een jaar na deze opwekkende passages ben ik een stuk minder positief gestemd over de kans op zo'n herdefinitie. Om twee redenen. In de eerste plaats omdat het internationale economische en politieke klimaat beduidend slechter is dan in 2007. Maar ook omdat ik weinig tekenen van verbetering zie in het nationale zelfvertrouwen. Met deze thema's ben ik aangeland bij het vooruitblikkende deel van dit essay, of zoals ik dat hierboven noemde, 'de wichelarij'.

Het einde van de opgaande golf

Wat het huidige politiek/economische beeld betreft, dat biedt tegenstrijdige signalen. De kredietcrisis heeft veel doemdenken losgemaakt. Hier en daar doet zij inderdaad denken aan de Grote Krach van 1929-1930 – een schrikbeeld, want die krach werd gevolgd door een Grote Depressie, die pas eindigde met de Tweede Wereldoorlog. Anders dan velen denken, was de depressie van de jaren dertig niet zozeer het gevolg van de beurskrach, maar van een combinatie van scherp opkomend protectionisme en van de diepgaande crisis in het financiële stelsel, die in 1931 uitbrak. Een felle conjunctu-
rele dip, veroorzaakt door de beurskrach, wegzakkend vertrouwen en vraaguitval, bracht grote internationale beleggers, waaronder veel Nederlanders en Amerikanen, ertoe hun kapitaal terug te trekken uit Duitsland en Engeland, die zij als risicolanden zagen. Na omvangrijke speculaties tegen het pond sterling besloten de Britse autoriteiten de koppeling daarvan aan de waarde van goud - de zogenoemde 'gouden standaard' - na meer dan een eeuw los te laten. Het pond daalde snel, en er volgde een wereldwijde kettingreactie in het hele sterlinggebied (de tientallen Britse koloniën). Ook andere Europese landen ontkoppelden hun munten van het goud en lieten ze devalueren (behalve Nederland dat lang vasthield aan de gouden standaard). Tot overmaat van ramp zocht een groeiend aantal landen toevlucht in scherpe controles op de in- en uitvoer van deviezen en in een verdere verhoging van de invoerrechten - met de Britten weer voorop. Het was 'ieder voor zich'. Internationale conferenties in 1932 en 1933, bedoeld om de golf van protectionistische maatregelen te stuiten, de financiële stabiliteit in de wereld te herstellen en de recessie te pareren, leverden slechts beperkte en tijdelijke resultaten op. Het dieptepunt was de mislukking van de Wereld Economische Conferentie in Londen, in juli 1933.⁸ Tegen die tijd waren in Nederland zo'n driehonderdduizend mensen werkloos, bijna dertien procent van de beroepsbevolking, en dat aantal steeg door. In Groot-Brittannië was de situatie nog veel ernstiger en ook in de VS, waar een kwart van de beroepsbevolking zonder werk zat, wat neerkwam op bijna dertien miljoen mensen.⁹

Theoretisch kan zo'n patroon zich opnieuw voordoen. Nu, anderhalf jaar na het begin van de kredietcrisis van 2007, doemen inderdaad tekenen van recessie op. Niettemin, catastrofes als zes procent economische krimp of vijftientig procent werkloosheid lijken ver weg. Vooral de westerse, olie- en gas slurpende landen haperen, maar wij horen nog steeds mooie groeicijfers uit China, India, een aantal Latijns-Amerikaanse en Afrikaanse landen, en niet te vergeten uit de landen rond de Middellandse Zee, een

gebied dat volgens het weekblad *The Economist* de meeste buitenlandse investeringen aantrekt (na China).¹⁰ Enorme aantallen oliedollars veroorzaken ongekennde impulsen en expansies, in onder meer Dubai/Qatar (de Arabische emiraten) en Saoedi-Arabië (dat bijvoorbeeld een compleet nieuwe haven aan de Rode Zee bouwt, om graantjes mee te pikken van de handel tussen Europa en Azië). De verschillen met acht decennia geleden zijn bovendien groot. Toen werd de wereldpolitiek beheerst door ressentiment, nationalisme, isolationisme, racisme en militarisme. Nu staan wij aan het begin van een brede, hoewel nog uiterst fragiele renaissance in Azië, delen van de Islamitische wereld, Latijns-Amerika en misschien wel Afrika (waar China forse investeringsbedragen inpompt), kortom: in grote delen van de 'niet-westerse' wereld. Toegegeven, er is veel wantrouwen, maar tegelijkertijd is de interdependentie van de rassen, volken, naties, culturen en economieën nooit duidelijker zichtbaar geweest dan nu.

Dit gezegd zijnde, men kan net zo goed een sombere case schilderen, vol klimatologische en politieke instabiliteit, religieuze tweespalt, oorlog, wellicht zelfs nieuwe afkoeling tussen Rusland en de VS/Europa. Sommige analisten en *trend watchers*, waaronder ik zelf, hebben erop gewezen dat de lange opgaande fase in de wereldeconomie – onderdeel van de Kondratieff golf – haar einde nadert. Als deze vijftigjarige golfbeweging, die nu al twee eeuwen te constateren valt, zich in de voorspelde richting voortzet, dan gaan wij twee of drie decennia van stagnatie en herhaalde recessie tegemoet, vergelijkbaar met 1965-1985. De vergrijzing en geleidelijke omslag naar bevolkingskrimp, die in steeds meer landen zichtbaar wordt (waaronder Duitsland, onze economisch belangrijke buurman), zullen zo'n situatie niet gemakkelijker maken, vrees ik, hoewel die bevolkingskrimp op lange termijn ook positieve gevolgen zal hebben (met name een verlichting van de druk op de grondstoffen en het milieu).

Opnieuw een eeuw stilstand?

Als optimistisch mens ben ik geneigd vooral lichtpunten te zien, en risico's te bagatelliseren – zo ook in bovenstaand politiek/economisch beeld. Wat mij wél zorgen baart is de neiging van de culturele en economische Nederlandse elite om het eigen land de rug toe te keren – een neiging die mijzelf dus niet helemaal vreemd is, maar die ik tegelijkertijd betreurt. Elders in de wereld is men (nog) vol bewondering. Nederlands imago als hoeder van het internationaal recht blijft onomstreden. Buitenlandse historici (vooral Britse) verdringen zich rond zijn politieke en culturele erfgoed en schrijven daar de meest prachtige boeken over. Dit land brengt zeker niet minder talent voort dan in de Gouden Eeuw of tijdens de boven beschreven Reprise daarvan, eind negentiende en begin twintigste eeuw. Nederlanders van nu zijn gewild in de wereld van mode, design en architectuur, zij richten de hotels van Dubai in, vullen de galeries van New York, behoren tot de ontwerpers van de grote wereldgebouwen. Het probleem is: voor al dat talent is het eigen land niet *the place to be*. Daar is de sfeer vervuld van zuinigheid, calvinisme, benepenheid, kleinburgerlijkheid en provincialisme. Alleen populistische xenofoben noemen zich tegenwoordig nog 'trots op Nederland'.

Deze krachteloze sfeer is naar mijn mening in belangrijke mate te wijten aan het zwakke voorbeeldgedrag van politiek en grootkapitaal. Neerlands' politici van begin eenentwintigste eeuw zijn niet bereid of in staat tot het formuleren van verreichende doelen of lange termijnperspectieven. Terwijl andere energielanden, zoals Noorwegen of de Emiraten, met hun grondstofwinsten grote toekomstfondsen inrichtten, heeft Nederland zijn aardgasbaten eerst (in de jaren zeventig) ingezet voor de opbouw van een te luxe verzorgingsstaat, en ze vervolgens (in de jaren tachtig en negentig) pondspondsgewijs uitgesmeerd over talloze kleinere of laagtechnologische projecten (men denke aan de Betuwespoorlijn). Groot denken is er sinds de Oosterscheldedam (geopend in 1985) niet meer bij, potentieel spraakmakende plannen worden vrijwel direct neergesabeld als 'wild', 'te duur' of 'onhaalbaar'.

Ook het grootkapitaal verdient de gesel der kritiek. Net als de elite van eind zeventiende en achttiende eeuw heeft de economische top van Nederland de blik de afgelopen decennia naar het westen gericht. Zij heeft fors geïnvesteerd in de VS en Groot-Brittannië en zich diepgaand geschoold in het Angelsaksische economische

denken – agressief, gericht op korte termijn gewin, met vooral aandacht voor het aandeelhoudersbelang. Helaas is die scholing wat eenzijdig geweest. De norm in zowel de VS als Canada is: deze samenleving geeft ons de kans persoonlijke rijkdom te verga- ren, slagen wij daarin, dan moeten wij op onze beurt bijdragen aan de maatschappe- lijke rijkdom. Op grond daarvan genieten gerenommeerde wetenschappelijke instellin- gen als het *Institute for Advanced Study* in Princeton, het *Santa Fe Institute*, of het *Perimeter Institute* in Waterloo (Canada) ruime bijdragen uit particulier kapitaal. Ne- derland moet het zonder dit soort magneetinstellingen stellen, die niet alleen weten- schappelijk toptalent aantrekken maar ook broedplaatsen zijn van nieuwe technologie en daarmee van toekomstige economische activiteit. Onze rijken en superrijken spon- soren ‘goede doelen’ in derde wereldlanden, en ook wel kunst, allemaal mooi, maar de technologische, wetenschappelijke en economische toekomst van het eigen land lijkt hen een zorg.

Genoeg gefulmineerd. U begrijpt: als ik na dit alles een voorspelling moet doen, dan is het die van een terugkeer naar de Grote Stilstand – die eigenlijk dus al is begonnen. Veel tekenen wijzen erop dat de Nederlandse elites wederom hebben besloten dat in eigen land voorlopig weinig eer te behalen valt. De kapitaalkrachten onder hen be- leggen liever elders, de getalenteerden zwerven over de wereld, op zoek naar meer sti- mulerende sferen. Zij zullen weinig lijden, maar als de geschiedenis van de achttiende eeuw zich inderdaad herhaalt, zullen de thuisblijvers – de lagere en middenklassen - de stagnatie en achteruitgang wel degelijk voelen. Zo’n herhaling is geen opwekkend perspectief, zeker niet als die fase van ‘rentenieren’ en wachten net zo lang duurt als toen – meer dan een eeuw. Ik kan alleen maar hopen dat ik ongelijk krijg.

¹ De Nederlandsche Bank, Statistisch Bulletin december 2006 en december 2007.

² DNB, SB December 2006, 19.

³ Jan Luiten van Zanden, Arthur van Riel, *Nederland 1780-1914, Staat instituties en economische ontwikkeling*, Amsterdam, 2000, 31-32.

⁴ David Landes, *The wealth and poverty of nations*, Londen, 1999, 445-448. Van Zanden, 34-37.

⁵ Lisa Jardine, *Going Dutch, how England plundered Holland's glory*, New York/Londen, 2008.

⁶ Van Zanden, 350-356.

⁷ Glyn Roberts, *The most powerful man in the World, The Life of Sir Henri Deterding*, oorspronkelijk uitgegeven in New York, 1938, heruitgave Hyperion, Westport, 1976.

⁸ J.L. van Zanden en R.T. Griffiths, *Economische geschiedenis van Nederland in de 20^e eeuw*, Utrecht, 1989, 138-140.

⁹ J.K. Galbraith, *The Great Crash 1929*, New York, herziene editie 1977, 168. E.H. Kossmann, *De Lage Landen, Twee eeuwen Nederland en België*, Deel II: 1914-1980, Amsterdam, 2002, 127.

¹⁰ The Economist, 10 juli 2008.